

Múltkutatás, jövőkeresés Közép-Európa jogában

Mi is történt az elmúlt évtizedekben tájainkon? Már a kommunizmusból való kiütkeresés első időszakában felfigyeltem annak visszas és önesélyrontó – ráadásul balkániasnak tetsző – jelenségére, hogy mintha térségünk országaiból most hirtelen kiveszni kezdett volna az addig átértzett és természetesként gyakorolt szolidaritás, amiben információéhség és segítőkészség kölcsönösen egészítették ki egymást; és mindez azért, hogy ettől kezdve az érintettek már mind versengő rohanásban tülekedjenek a nap aranyborjúja felé, másokat megelőzve érkezni elsőként a célhoz. Mindenesetre hirtelen semmibe hullott az a példás jogtudósi figyelem, amely régiókon túl Kubától Mongóliáig, Észak-Koreáig s Vietnámig a szovjet világbirodalomról, és – persze kontrasztként – Nyugat-Európáról és az atlanti hidegháborús térfélről, jogalkotás s jogirodalom tekintetében rendszeresen tudósított. Mostanra mindez ritka hollóvá lett. Épp egy információsnak mondott társadalom korában máról holnapra olyan tudatlanok lettünk egymás dolgaiban, mintha szomszédságunk egy-szeriben az Óperenciás tengeren túlra száműzetett volna, elzárva minden elérhetőségtől.

És mit nyújt a ma e helyett? Tülekedést, köldöknéző nárcizmusok tobzódását, sorstársak rivalizálását. Ritka a csakazértis közösség-vállalás, noha persze olykor előfordul. Az itt példának vett feldolgozás több tanulmányával nemzetközileg már ismertté lett prágai szerzője jogi múltunk, jelenünk s jövőnk áttekintésére ösztönöz: 'beszámolója' a bírói jogszolgáltatás tükrén keresztül foglalja szintézisbe a visegrádi négyek jelen jogfejlődését, hogy megpróbálja ebből kitapogatni valamiféle egyetemes tanulság levonásának lehetőségét.

Közép-Európa jogi hagyatéka

A régió történelmi múltja számos területen figyelemreméltó fejlettséget mutat, egy germán gyökerű kultúra elágazásaként. Az 1880-as évek során például – közvetetten újrabizonyítva, hogy „jogásznemzet” önazonosságunknak lehetett bizony némi alapja – az alábbiak szerint alakult a j o g á s z - j e l e n l é t térségünkben és akkori európai környezetében² –

ország	jogvégzettek száma százezer lakosonként
Osztrák–Magyar Monarchia	24,6
Belgium	23,0
Norvégia	20,5
Olaszország	17,3
Dánia	14,8
Franciaország	14,0
Németország	12,6
Svédország	11,9

Svájc	10,5
Hollandia	09,1
Oroszország	02,0

–, míg az ügyvédség számszerű súlya ebből az alábbi körképet mutatta³ –

ország	lakosonként egy ügyvéd	
	1910-ben	az 1920-as években
Magyarország	2693	1595
Ausztria	4558	
Németország	5280	

–, hogy két évtized múltán – 1930-ban – már ilyen számok kerüljenek rögzítésre:

ország	ügyvédek száma millió lakosonként
Magyarország	718
Ausztria	497
Anglia	433
Németország	288
Csehszlovákia	269
Lengyelország	201

Nos, feltűnő mindenekelőtt a Monarchia, és különösen Magyarország roppant erőteljes, szinte betegesen túlnyomó ellátottsága prókátorokkal. A romlás első jegyeként mindezt hamarosan felforgatta, hogy az utódállam(rész)ként mesterségesen létrehozott Szlovákia kiüzte ősi hazájukból az addigi magyar közszolgákat (közvetlenül, avagy csehszlovák hűségesküre kényszerítéssel), s ezzel gyakorlatilag jogász-mentessé tette az országot; másodikként pedig a második világháború barna és vörös tudatos népirtása hamarosan a lengyel jogász elitet fejezte le.⁴

Néhány példa azért a térség jogéletének mindazonáltal figyelemre méltó egynémely vonásáról:

- habár Lengyelország 1791. május 3-i alkotmánya a nagy közjogi alkotások korai monumentuma, maga az ország hamarosan felosztott osztrák, német, orosz, francia, sőt magyar joghatóságok közt;
- Magyarországon a Királyi Kúria döntvényjoga⁵ polgári törvénykönyvnek hiányában is egységes, modern magánjogot tudott kifejleszteni;
- a normativizmus bécsi (HANS KELSEN) és brünni (FRANTIŠEK WEYR) összefonódásának hála, az alkotmánybíráskodás osztrák megkísérlését Csehszlovákia követhette;⁶
- szemben a cseh térféllel, amelynek ügyvédszervezete már 1938. szeptember 29-e (vagyis államának a müncheni egyezménytől kiprovokált felbomlása) előtt faji disz-

kriminációt követelt ki önnön kebelén belül,⁷ a bábállamként függetlenedő Szlovákia legfelsőbb közigazgatási bírósága még 1943. december 17-én is egy zsidótól való ki-sajátítás jogalap nélküliségét állapította meg, visszaszolgáltatást rendelve el.⁸

„Új társadalom építése”

Abban, ami ezután egy „valóságosan létező szocializmus”⁹ örvén bekövetkezett, leginkább az lett szerencsés, hogy (szemben bizonyos a háború során dédelgetett elképzelésekkel) nem csatoltattunk végül a Szovjetunióhoz, s e helyett helyi vazallus-kormányzatok telepedtek a megszállt országokra, túlnyomórészt túlteljesítve ugyan moszkovita megbízóik nemzetellenes várakozását, mégis biztosítva némi mozgásteret ezeknek a Harmadik Róma világbirodalmi álmába bekebelezett országoknak. A kommunista hatalomátvételt mindenütt példamutatóan követte, többnyire azzal, hogy előzmény híján egyszerűen lefordították az élenjáró szovjet minta recept-könyveit. Mégis, egy évtizeden belül adódtak már érdekes fejlemények. Így például

- Lengyelországban visszaépült némely szál, mely a múlt szervességre hagyatkozott;¹⁰
- az a cseh VIKTOR KNAPP, aki a SZTÁLINIZMUS jogtudományi érvényesítésének lelkes bajnoka és haszonélvezője volt, a természetlenség láttán hamarosan maga emelte fel hangját azon sokak ellen, akik szovjet citátumokkal csupán saját tudatlanságuk leplezése végett éltek;¹¹
- a lengyel igazságügyi miniszter pedig egyenesen tiltakozott, hogy „mechanisztikus” állítsák szembe a szocialista jelent a kapitalista múlttal, mert – mint kifejtette – az, ami van, „századok örökségének termése”, s „jobban szolgálná a szocializmus érdekeit ennek tökéletesítése, semmint elnyomása”.¹²

A jogászság és a jogászai munka – nevezetesen, hogy felépítmény gyanánt szolgálja alapját – politikailag prostituáltatott. Ennek jegye, hogy például Csehországban az 1926–1938 közötti éves átlag 726 prágai és brünni jogvéggzettel szemben 1950-ben 200-nál kevesebben végeztek, ezekből is mintegy 140-en levelezőként, tovább könnyített kurzuson, hiszen már eleve bizalmi funkcionáriusokként küldettek iskolapadba.¹³ Magyarországon statisztikailag a jogvéggzők száma ugyan azonos maradt, de időközben a bármiféle egyetemet elvéggzők száma megtöbbszöröződött, s így a jogászság aránya jelentősen lecsökkent –

egyetemvéggzés éve	jogászarány
1930	31,0%
1941	33,8%
1949	26,7%
1960	15,7%
1970	09,7%
1980	06,5%

–, és megjegyzendő, hogy akik ezekből igazságszolgáltatókká váltak, többségükben az állampártnak is tagjai lettek.¹⁴ NDK-ban 1950-ben a bírák 54%-a s az ügyészek 87%-a volt párttag; Lengyelországban ez az arány az 1980-as években is 43%-ot, illetve 70%-ot mutatott;¹⁵ sőt a kommunizmus bukását közvetlenül megelőzően a Szovjetunióban a

bírák 90%-a, Csehszlovákiában pedig (szemben a rezsim bukása előtti évtized 60%-ával) 56,1%-a kommunista párttagsági könyvvel a zsebében ítéltkezett.¹⁶

Az „új társadalom építése” utópizmusát egy újonnan formálódó jogdogmatika segítségével szolgálták. Az elbirtoklással történő tulajdonszerzést például a csehszlovák bírói gyakorlat az 1960-as évek táján a szocialista erkölccsel ütközőnek minősítette – olyan zűrzavart okozva, hogy az elbirtoklás tulajdonszerző hatását két évtized múltán újra, törvényileg kellett kimondaniuk.¹⁷ Azt is megállapították, hogy a vállalatok államikak lévén, vitájuk úgszintén államszervek közötti konfliktus, következésképpen mérő technikai ügy, hogy ezt történetesen perszerűen döntenek el.¹⁸ Lengyelországban 1949-ben, Csehszlovákiában 1950-ben, NDK-ban 1951-ben vezették be a döntőbíráskodást, amivel végül a performát felváltották.¹⁹

A jogalkalmazás szocialista szemlélete

Azeurópai kontinens törvényi pozitivizmusáról tudjuk, hogy kényszertermék: egy nyomasztó emlékü feudális önkény bevezetésének meghaladásának a gyümölcse – amiként a republikák is majd az egykori abszolút monarcha teljhatalmát formálják át parlamenti szuverén akaratnyilvánítássá. Nos, e pozitivizmusban a *Rechtsschöpfung* (szó szerint: jogteremtés) birodalma a teremtés kizárólagosságáé, szembeállítva a mérő végrehajtás és szétsugározatás *Rechtsanwendung* [jogalkalmazás]. Tudvalévő, hogy csakis kontinensünkön alakultak ki a jogalkotás/jogalkalmazás dichotómiájára emlékeztető ellenpárok, mint a jogi/nem-jogi, érvényes/nem-érvényes, alkalmazható/nem-alkalmazható párosai. Modern formájában ez a pozitivizmus merev mechanicitást sugalló exegézisként fogalmazódott meg először Franciaországban a XIX. század elején, hogy egy évszázad múltán már ellentétébe, szabadjogba torzuljon. És mit hoz a jövőendő? Néhány további évtized múltán egy eredendő indítékában hasonló meghaladás és kritikai elutasítás Közép- és Kelet-Európa-szerre már vezérelvként [*Führerprinzip*], ill. forradalmi törvényességként [*революционное законность*] fog tombolni. De minden ilyen reakció a maga módján következetesen realista, a *La légalité nous tue!* bölcsességében²⁰ gyökerező volt. Azóta elismert, hogy lényegileg nem más ez, mint a szüntelen feszülés kifejeződése formalizáló szigorodás és tartalmiasodó oldódás között. Mert egymást kioltó egyidejű követelmények ezek. Logikájuk ugyanaz, mint az értelmezés megtiltása, majd bírói kétség esetén a törvényhozóhoz fordulás [*référé législatif*] kötelezővé tétele Bizáncban s a francia forradalom honában; de ugyanez táplálja a pragmatizmus logikaellenes tapasztalatlanságának kultuszát is a XIX–XX. század fordulójának Amerikájában.²¹

Paradoxikus módon a szovjet jogideológiában az lett meghatározó, amit még svájci emigrációjában LENIN megtapasztalt: szabadjogi anarchia, mint forradalmi törvényesség; majd törvénypozitivizmus, átgyűrűzve a bolsevik revolúció konszolidálásába; végül SZTÁLIN diktatórikus párturalmi centralizmusát jogi technikalitásként VISINSZKI ún. szocialista normativizmusába fordítja át. Tudjuk, hogy az ideologikus lepel mögött politikai önkény állott, némi rudimentáris formalizmusba burkoltan. Ennek import-formája a nálunk is ismeretes trojka-eljárás (helyi szinten párttitkár, tanácsitkár és államvédelem közös helyzetértékelése, majd feladat utasításként kiosztása az eljáró rendőr/ügyész/bíró számára) csakúgy, mint az ítéltkezés függetlenségének úgymond teljes körű jogi biztosítása – miközben megesik, persze, hogy politikai várakozásnak meg nem felelés esetén a bírót az államvédelem egyszerűen elhurcolja (ami persze formailag már egy másik jogágban védett másik jogtárgy problematikája).

Absztraktumként valóban igaz paradoxon, hogy „a jog sohasem tisztán formális, de formális is a sem enyészhet el soha”.²² Szemben tehát a józan ész felülíró poszt-

modernizmussal, mely kontinentális jogfogalmunkba gátlástalanul mossa bele az angol–amerikai jogszemlélet tapasztalatiságát,²³ miközben minden ez utáni jogfejlődés tétjét (de megítélésének kritériumát is) a jog formátlanításában [*soft law with free judicial decision making*] látja, itt még egységben látható, feszültséget folyvást újratерemtő e l l e n t é t - p á r ról van szó, ami ugyanakkor sem nem dramatizálható, de nem is fetiszizálható, hiszen nem a valóság része, hanem mesterséges emberi gondolati teremtmény. Hiszen pusztán intellektualitásunk az, ami – beláthatjuk, jó okból – egy szélsőséges ellentétben kifejezett viszonyítási hálót teremt. A feszülés is, elvi feloldhatatlansága is eleve szándékolt, s pontosan így és ezért működik. Nem rejt tehát többet magában, mint a nyelvnek egyszerre pontosító konkretizálásra és lágyító általánosításra (s ezzel szimbolikus használatra) irányuló törekvését. Külön-külön szemlélve persze mindkét oldal fontos, jogosan védhető kívánalmat jelent; s ebben a formalizmusra törekvésnek sincs több tartalma, mint hogy egy nyelvi rögzített szövegben a döntően nyelvi meghatározott logikának biztosított elsőbbség bármiféle más megfontolással szemben. Tehát annak kívánalma ez, hogy mindennapi létünk végtelen összefüggésű és mélységű heterogeneitásából jogi redukcionizmus segítségével emeltessek ki egy homogeneitást, s ennek koherenciája őrzésével és konzekvenciáinak levonásával ítéltessék meg aztán e heterogeneitást. Pontosán e kettősség tudatában, funkcionalitást érvényesítve jár el például KELSEN, amikor az alkotmánybíráskodás elvi alapjait megvető munkájában visszautasítja, hogy az alkotmány-konformitás lemérése alapjául elvont terminusok („demokrácia”, „jogállam”, „szabadság” stb.) értelmezése szolgáljon, merthogy ezzel a bírónak már a szabályalkotó hatalom palástját vonná magára.²⁴

Mindezek szövődményeiből sejlik fel, majd nyer határozott megfogalmazást a még nem régi korszándék: **míg a k o n t i n e n t á l i s jogot egyoldalúan, abszolút értelemben és hierarchizáltan, formális érvényességgel bírósági szabályhalmazként fogják a felkörtársak**²⁵ – elfelejtkezve arról, hogy formálódásának évekre át ezt csakis elvek, maximum általános klauzulák összefüggésében értelmezték, úgy, hogy a szabály-formula csak summázat vagy példaszűrés volt,²⁶ melynek aktuális relevanciáját mindig ezek mérlegelése s ezzel a szabály helyénvalóságának megállapíthatósága adta, azaz mindezt csakis életszerű gyakorlatban, egy alakuló/változó *jurisprudencia* keretében érvényesítették –, az a n g o l – a m e r i k a i jogfelfogás „a szabályokat s elveket illetően szkeptikus, kevésbé előzékeny a precedenssel szemben, és inkább a döntés társadalmi következményeit mérlegeli”.²⁷ Nos, a hagyomány felülírásával az új korszak már egy minden tekintetben *soft*, tágan felfogott, és bármiféle éles határvonalat kiküszöbölő „új európai jogi kultúra”. Ebben pedig bármiféle érv immár helyénvaló lehet, merthogy – ez a bűvös hang terjed amerikai szirénektől Nyugat-, majd Közép-Európa felé –, „nemesebb eszmény a jog uralma, mint a jogi szövegeké”. S ráolvassa azt is a jogra, hogy abból magából sosem adódik egyetlen „objektív” helyes válasz kikövetkeztetésének a lehetősége, s ezért a bírónak kell az adott esetben/esetből megtalálnia/kikovácsolnia a magáét.²⁸ Ez viszont ismét annak megerősítése, hogy sem a hagyományos eszmény, sem esendő gyakorlata nem értelmezhető másként, mint a dolog természetéből szüntelenül adódó feszülések mindenkor időleges oldásaként. Például a bíróságok iránt évszázadok óta bizalmatlan francia joggyakorlat ma is olyan, mint „két különálló érvelési kör kettős, szegregált diskurzusa”, ráadásul a bíróság a tényállást sem a tények nyelvén, hanem eleve a törvényi terminusok nyelvén átírtan állapítja meg, majd ebből mechanikusan dedukálja ítéletét. A háttérből azonban ellenpontozza mindezt egy (publikálásra nem kerülő) köznyelvi kifejtés, mely *conclusions* és *rapports* örvén, közérdekbeli szempontokat úgyszólván laikus nyelven latolgat.²⁹ A németek pedig még tovább merészkedtek. Mert ott „míg a pozitivisták bíróságra róható a rendszertani s fogalmi hagyományokhoz és intézményekhez történő

ragaszkodás – bármiféle realista megoldás kárára –, ma már inkább az hánytorgatható fel nekik, hogy elvtelen gyakorlatiassággal eljárva csakis méltányosságot szolgáltatnak.”³⁰

Jogtechnikák

A szovjet fejlődést végigkísérte ENGELS tézise *Anti-Dühring*jében arról, hogy „Az államot nem »eltörlik«, az állam elhal.”³¹ Teljes történelemfilozófiát s benne a „közbenső” időszakot csakúgy, mint a LENINI Что делать? [Mi a teendő?] kérdésére adandó választ – mint tudjuk – ez határozta meg. Forradalmi prognózisa a tőkés társadalom megdöntéséről, átmenetként proletárdiktatúráról, majd a kommunizmus eléréséről szólott. Új gazdasági alap jött – úgy mond – létre, s ennek felépítésénél szorgalmasan kellett a jognak ellátnia. Ezért „a tudomány feladata sem valamiféle skolasztikus, dogmatikus formalista okoskodás, mely – amint ezt VISINSKIJ valaha a burzsoá jogtudományról megjegyezte – természetlen, mint a bibliai fügefafa; a tudománynak a küzdelem frontvonalában kell állania.”³²

Egy ilyen felgyorsítás szokatlan eljárásokat követel és igazol. A bolsevik forradalmat követő ún. konszolidáció első termékeként az orosz büntetőtörvénykönyv (1922) ennek jegyében mondta ki rudimentáris tömörséggel, hogy „Büntett az a társadalomra veszélyes cselekvés vagy mulasztás, mely alapjaiban fenyegeti a szovjet rendet”, valamint hogy „Veszélyes az a személy, akinek cselekedete sérti a közösséget” – azzal a normatív követelménnyel, hogy amennyiben ezek bármelyike fennállt, büntetésről a töredékesen megnevezett bűncselekmények pusztá analógiájára kellett/lehetett a bíróságnak döntenie.³³ A párhuzamosan létrejött polgári törvénykönyv pedig intézkedett, hogy „a törvény védelméből kizártnak a társadalmi-gazdasági rendeltetésükkel ellentétesen gyakorolt polgári jogok.”³⁴ Nos, negyed évszázad múltán is ez hat, amikor a csehszlovák alkotmány (1948. május 9.) rögzíti a jogalkalmazás alárendeltségét alkotmányi célkitűzéseknek (131. § 3. bek.), lengyel törvény pedig azt, hogy a joggyakorlás nem lehet ürügy a szocialista közösségi együttélés uralkodó normáinak megsértésére.³⁵ A bíróságokat egyidejűleg aktivizálták – akár úgy, hogy a törvényhozó helyett maguk lépjenek. A lengyel legfelsőbb bíróság 1952-ben elutasította például a háború előttről hatályban maradt büntető törvénykönyv ‘javíthatatlan bűnöző’ kategóriájának alkalmazását, csehszlovák bíróság pedig alkotmányra utalással állapította meg egy házasságon kívül született gyermek (a tételes jog szerint formálisan kizárt) öröklési képességét.³⁶

Eddig is azt láttuk – de ezután sem lesz másként –, hogy a tények sokkal érdekesebbek, mint egy eleve ideologikusan használt, ráadásul esetenként félreértett elméletieskedés. Főként, ha egy ilyen teoretizálás tárgya nem maga a jog – akként, amiként és amire a jogot ténylegesen használják, amivé gyakorlatban teszik, ahogyan mind e közben gondolkodnak róla –, hanem egy virtuális: ami(lyen)nek szeretnénk vagy valakik szeretnék látni a jogot. Ez a virtualizáltság a mai, főként úgynevezett liberális jogelmélet-művelés sajátja, amely immár a mindenkori valóságot is utópizálja.³⁷ Nos, ilyen körben jegyzendő meg, hogy mennyire történelmietlen s ezért teoretikusan sem védhető – mert merőben ideologikus indítatású – egy olyan mai megközelítés, amely kipécéz valamely jogtechnikát, majd ennek örvén kárhozza egy egész jogi berendezkedést. Még akkor is így van ez, ha egyébként vállalhatatlan diktatúráról van szó, amelyben a politikum uralta – szükség esetén le is tiporta – a jogot, azaz: a jogi közvetítésnek pusztán csökkent lehetőséget biztosított.³⁸ Persze, megbotránkoztató lehet egy jogelv biztosította különrend képzete, pláne, ha a kérdéses jogrendet egy totális hatalmi környezet politikumának a közvetlen benyomulása egyébként is jellemzi.³⁹ Mégis: önmagában semmiféle instrumentum, így valamely jogelvet tulajdonított kitértető szerep sem diktatúra-lelemény. Ez is, más is csupán a jogrend

folyvást erősödő/gyengítődő („húzd meg, ereszd meg!”) formalizmusában a mindenkori feszültségkezelés – oldás/kötés – aktivált vagy lappangó kelléke.⁴⁰ Csupán példaként: a politikai liberalizmus jogba ültetésének megkísérlésekor DWORKIN is pontosan erre, bármely szabályalkalmazás elv(ek)től előfeltételezettségére építette azon véleményét, hogy a bíró nem egyszerűen alternatív lehetőségekkel áll szemben, hiszen kell(ene) lennie egy kizárólagosan helyes válasznak, és ehhez kell(ene) néki elérkeznie.⁴¹ Nos, nyilvánvalóan visszatetsző jelenség, ha épp egy diktatúrában találkozunk azzal, hogy felsőbbbíróság valamilyen pártfőtítkári, MARXista alapítóatyai, netalán funkcióban lévő államelnöki megnyilatkozásra hivatkozik.⁴² De vajon kevésbé kínos az, ha bejáratott demokráciában legfőbb bírói fórum egy megfellebbezhetetlen morál-ítész szerepében tetszeleg, s filozófiatörténetből nem egyszerűen csemegéz, de kizárólag a *political liberalism* héroszait hivatkozva meg döntéshozatalakor?⁴³ És ugyanígy: múltunk sebeként, mert a szocializmus osztály-antagonizmust kiküszöbölő politikai beavatkozásoként értékeljük, hogy egy bíróság elutasította egy volt középosztálybeli nő tartási igényét, mert erkölcsellenesnek tartotta, hogy semmiféle munkát nem vállalt; ám egy tehetős felperessel szemben már kifogásként érvényesítette egy szegény adós pillanatnyilag nehéz helyzetét.⁴⁴ Merthogy: technikális finomságoktól eltekintve miben különbözik ez MAGNAUD háromnegyed évszázaddal korábbi, akkor és azóta ünnepelt szociális forradalmától?⁴⁵ Avagy: tudatosítjuk-e magunkban, hogy például HART pusztán háttérként megbúvó ideologikumával szemben DWORKIN elmélete már maga az alkalmazott ideológia – egy pillanatnyi *mainstream*, mégis olyan, amelynek a valóra váltásán egyébként egy kiterjedt *Open Society*, zászlóként pedig a *political liberalism* s a *political correctness* egyaránt munkálkodik?⁴⁶

A jog nézőpontjából tehát a kommunizmust nem alkalmazott instrumentuma okán, hanem azért kell elítélnünk, mert funkcióbetöltése során *tendenciális rendszerűség*gel nem-jogi megfontolásokkal uralta és kényszerpályákra terelte a jogot, tehát egy *jogi* homogeneitás általi közvetítés helyett a *politikum* közvetlen transzmissziójaként szolgált. Ütköztetés, mérlegelés, egyensúlyozás azonban minden életképes berendezkedésben zajlik. Így elmondható természetszerűleg az is, hogy az egykor a történelem bevezése kommunista üdvtanának szervességében megfogalmazott jogtechnikai cél és eszköz-specifikáció ma liberalizmusként (amit a kommunizmushoz hasonlatosan nemrég még szintén a történelem végeként vizionáltak⁴⁷) érvényesíti önmagát. Ráadásul ezek mindkettője egyaránt a MARX és ENGELS leírta fegyverzetben lépett és lép fel: hogy ideológiaként hódíthasson, eleve absztrakt-univerzalizálva, azaz maga az emberiség közös sorsaként mutatja be magát.⁴⁸ Jogi berendezkedéseket tehát nem önmagában bármely alkalmazott jogtechnika, hanem az alkalmazott eljárások milyensége, gyakorisága, célra törése – esetünkben a politikumnak tendenciális napi benyomulása a jogműköd(tet)ésbe – választja el bármely egyébtől.⁴⁹

Mindazonáltal SZTÁLIN halálát követően e mezítelen célratörés valamelyest előreláthatóbb s kiszámíthatóbb mederbe került. Például lengyel legfelsőbb bíróság adott hangot annak már 1955-ben, hogy „Miközben a polgárok kötelesek a hatályos törvényeket betartani, nem engedhető meg senkinek sem a jog valóságos értelmének elhomályosítása vagy az, hogy embereket váratlan helyzeteknek s meglepetéseknek tegyenek ki”,⁵⁰ ezért – mint vezető cseh jogtudós nyilatkozta ki néhány évvel később – immár osztályszármazástól függetlenül kell a jognak védelmet nyújtania a társadalom bármely, a „mindennapi dolgozók életét élő” tagja számára.⁵¹ Változatlanul élt persze annak igénye, hogy a jog az uralkodó politikába illeszkedjék.⁵² Azonban az már farkasvakságról tanúskodnék, ha mai bíráló úgy taglalná ezt, mintha európai uniós vagy amerikai bíráink szabadon lebegnének a térben, és sohasem hallottak volna DWORKIN-ról, alkotmányjogiasítási programról, a

döntés *discourse* keretében (vagyis a jogit egyéb szempontokkal társadalmi párbeszédben egyeztető puhítás) erőltetéséről, avagy például olyan speciálisan erre képzett testületek, mint a Velencei Bizottság (önmeghatározása szerint: *advisory body*), egyneműsítést célzó hivatásáról.

Megjegyzem, a rekonstruktív elemzés fegyverténye volt nemrégiben annak kimutatása, hogy még a normális/abnormális emberi megkülönböztetésének a gyökere sem a dologban magában, hanem többségi társadalmi megítélésben rejtezik. Hiszen nem teszünk ilyenkor egyebet, mint hogy a nekünk nem tetszőt diszkvalifikáljuk: kirekesztjük, karanténba zárjuk, kriminalizáljuk.⁵³ Nos, mintha pontosan ugyanilyen leplezett ideologikus játékot folytatnának azok a mai bírálókat, amelyek egy eljárásmodot, amit a kritikus ma történetesen éppen nem gyakorol, de valaki másoknak a múltjában éppen érzékeli, rögvest szégyenpadra állítja.

A jogtudomány állapota

Nos, a szocialista jogtudomány bőven tett azért, hogy kiérdemeljen egészében legkeményebb bírálatot; azonban ez maga is lehet bántóan felszínese; és ha ráadásul még igaztalan is, úgy csakis ellenhatást válthat ki. A prágai tavasz elfojtása (az 1968. augusztusi bevonulás) után Csehszlovákia süllyedt meztelen ideológia-uralomban, *ideocratiában* a legmélyebbre, s talán ez magyarázza egy mai cseh visszaemlékezésben a bántó leegyszerűsítést. Mert a náluk valóban paroxizmusát élő moszkovita keményvonalasság akkor már inkább kivételszámra ment, ráadásul a szovjet jogtudományban ekkoriban már valóban születtek tudományosan értékelhető kezdeményezések is.⁵⁴ Ám kizárólag Magyarországon jött létre egy olyan folyóirat- és könyvkiadás, amiben a magyar megjelenést követően a leginkább kiemelkedő monográfiák és tanulmányok mind megjelentek idegen nyelven is; s ez nemzetközi vitákat gerjesztve valóban igazi Kelet–Nyugat dialógust eredményezett.⁵⁵ A szerző szerint eliminált szociológiai szemlélet éppen Magyarországon újraéledten indult a Szovjetunióban egyenesen iskolát teremtő útjára;⁵⁶ az a tétel pedig, miszerint „jogelvek nem képezték részeit a szocialista jognak”, illetve „a precedens-fogalom eleve szembement egy központosított társadalom eszményével”,⁵⁷ hamisan leegyszerűsítő és hangulatkeltő. Hiszen egyfelől láthattuk, hogy a joggal visszaélés tilalmának, illetve a társadalomra veszélyességnek elvére alapozva miként építettek különrendeket; s ezt csak színezte az az állandóság, ahogyan a lengyel joggyakorlat jogalapot épített római jogi eredetű latin maximákra, míg másfelől az egész szocialista berendezkedés csupán puhán tagadta a bírói gyakorlat jogképző jelentőségét – és ez itt megjegyzendő: nem másként vagy vehemensebben, csupán elvibb, mert szigorúan törvényességi alapról, mint a korabeli Nyugat-Európa. Ezért is lehetett figyelemreméltó pontosan az a magyar kezdeményezés, amely viszont a legfőbb bírói fórum jogegységi aktusai esetében már ezen aggály teoretikus alaptalanságát állapította meg, s ezért legitim jogforrási ereje elismertetéséért érvelt. Hasonlóképpen félreértésen alapszik a törvényt pozitívizmus gondolattalanságát sejtető azon felvetés, hogy „[a] szocialista tudósok tűnődhetnek, vajon hol is lelhető fel a törvény célra rendeltsége, hacsak nem kifejezetten a törvényt szövegben magában?” – hiszen éppen magyartól, a jelen sorok szerzőjétől látott napvilágot akkoriban (a magyaron túl angol/német, sőt cseh nyelven is!) olyan nemzetközileg hézagpótlónak tetsző tanulmány, amely pontosan a preambulum és a miniszteri indokolás ilyen irányú közvetett normativitását – jogi tényként, tehát *de lege lata*, és nem *de lege ferenda* kívánalomként – elemezte.⁵⁸

A közép- és kelet-európai divatos mai önostorozás⁵⁹ ezért olykor olybá tűnik, mint amikor valaki kiüzi és csak holtában merészeli vehemensen becsmélni régi istenét, mi-

közben ismét kritikátlan szervilizmussal fogad egy a ma hatalmasságától érkező újabb istent. Tény, hogy az egész nyugat-európai és atlanti térség megítélésében saját régióink f á z i s k é s é s ben volt (és van gyakorlatilag máig⁶⁰); szövegpozitivizmusba azonban nem egyszerűen egy időközben archaikussá lett nyugati mintához ragaszkodásból, hanem – felülről – diktatórikus kényszerítettsége okán, miközben – alulról – egyszersmind önvédelemből menekült.⁶¹ Ámde igaza volt abban, hogy a XIX. század klasszikus kodifikációs jogeszményéhez képest a bírói megítélést az elbírálás urává tevő szabadjogi lazítást a gazdasági feltételek változása (akkori LENINI terminológiával: a szabadversenyes kapitalizmusnak monopolkapitalizmussá történt imperialista fejlődése) tette ott és akkor szükségessé, s abban is, hogy ez – mai amerikai jellemzéssel – „a joguralom felbomlásával” egylényegű.⁶² Mi más is lehetne, persze, az eredmény, ha a jog immár – csupán *a posteriori* eset-elbíráláskor megálapítottan – utólagos lesz? az, ahogyan a bíró éppen dönt?⁶³ S az alkotmányjogiasítás vajon nem szabad manipulálhatóságú jogmegkettőzés?⁶⁴ Mégis, az állítólag racionális nyugati diskurzussal szemben egyes szerzők autoritáriusnak mondják térségünk bírósági eljárását, mert, úgymond, „egyetemesen és végérvényesen egyetlen igazság kinyilatkoztatásával és kikényszerítésével” éltünk, miközben ugyanezek, mintha egyszerűen politikai célzatú „szándékosan tág rendelkezés” lenne, ítélik el a közbotránnyokozás mindenütt e fogalommal jelzett s büntetőtvénykönyvbe is így foglalt kriminalizálását.⁶⁵

A technika semlegessége

Az eszközök sohasem önjárók, aktualizált pozitív vagy negatív értéküket mindig a használó ember adja. A XX. század már eleve Amerikában – a társadalomtudomány mint alkalmazott természettudomány ihletésű, a MARXizmus szelleméből is jócskán merítő – *social engineering*-lobogóval indult. A tudomány jegyében pedig ez a *sociology* egyben biologizálást, azaz DARWINIZMUST is jelentett, egyebek közt növény- és állattenyésztő tapasztalatok eugenikai és sterilizációs (stb.) átvitelének megkísérlését.⁶⁶ Abban a korban, amely ráadásul *New Deals* gyanánt a politikában is forradalmi – az akkor igencsak alacsony ázsiójú „demokrácia” és „parlamentarizmus” alternatíváit kereső – újításokat dédelgetett,⁶⁷ a szovjet és a náci törekvés még egyaránt következetes társadalmi mérnököszködésnek definiálhatta magát, s ráadásul részben nyugat-európai klasszikus módszerekkel is élt.⁶⁸ Meg kell állapítanunk tehát, hogy technikalitásban, textuális referenciában – nominálisan – elvileg minden k é t é l ü .⁶⁹

Igaznak bizonyul tehát, hogy úgyszólván bármely instrumentum bármely ideológiát és gyakorlati célt egyaránt hatékonyan szolgálhat.⁷⁰ Vagyis önmagában „nem a bírósági döntés szabadságfoka határozza meg egy eljárás politikai tartalmát vagy szerepjátzását”, merthogy „a formalizmus, a pozitivizmus s a többi kárhoztatott izmus állítólagos gonoszsága éppen nem összefüggésektől függetlenül, hanem a morális közeget egyenesen meghatározó idő, hely és szerep saját társadalmi-politikai mintázatában válhatott csak azzá.”⁷¹

Bíraskodás

Az igazságszolgáltatás a mai politikai-társadalmi-jogi megújulásban e közép-európai körkép szerint rutin lett, mely már csak a változások kiváltotta pályaelhagyások okán is megfialalttatott – a cseheknél például huszonöt éves (bár a jövőben negyven évre felemelni kívánt) alsó korhatárral nyíló karrierpályaként –, s időközben erőteljesen el is nőiesedett, el is bürokratizálódott, olyan testületté válva, amelyben a mindenkori régi túlnyomó többség képes magához visszaszocializálni az újonnan bekerülteket.⁷²

A jogállamisággal egyidős bírói függetlenség örvén, mint ismeretes, csakhamar önigazgató reformok történtek, amiknek összeredménye – mivel mind az Európai Unió, mind a Velencei Bizottság által gyakorolt kontroll szabályozás-érzékenysége mellett a tényleges működés érdeme el szokott sikkadni – egyfajta családias belterjesség lett, ami itt úgy jellemeztetik, mint „ellenőrizetlenül az oligarchizálódás felé tartó rendszer”, avagy – VÁCLAV KLAUS elnök kifejezésével élve – „í t é s z - u r a l o m”.⁷³

A bírósági döntések közzététele 2004-ben még ismeretlen volt Romániában és Horvátországban. Csehországban és Szlovákiában annyi csupán e közzététellel a gond, hogy válogatásuk s szemelvényezésük során úgyszólván tudatosan kerülnek azokat a döntéseket, amelyekben a hivatalos jogdogmatikától eltérő vagy új nézőpontok jelennek meg. Magyarországon pedig e döntésgyűjteményeknek a tényektől lecsupaszított elvontsága teszi az egész vállalkozást nehezen hasznosíthatóvá.⁷⁴

Habár a l k o t m á n y b í r á s k o d á s u k megkezdésekor „aligha volt akár tíz alkotmányjogász egész Szlovákiában”,⁷⁵ az alkotmánybíróságok ölébe hullott hatalom csakhamar fontosságot is teremtett magának az egész térségben. Joglátások kavalkádjának a szélső pontjait jelzi, hogy míg egyik oldalon a hatályos cseh tankönyvben másfél százalékot sem elérő teret szentelnek a jogértelmezés pusztá mechanicitásként felfogott egész problematikájának, a másik oldalon alkotmánybíróságuk máris kimondta: a bíróságok „nem abszolút módon kötöttek a jogi rendelkezés betűjéhez; eltérhetnek és el is kell térniük attól, ha ezt a jog céljából, elfogadásának történéseiből, rendszerszerű értelméből vagy az alkotmányos jogrendből levonható bármely elv vagy súlyos körülmény igényli [...]. Az önkényesség persze ilyenkor is kerülendő; ésszerű érvelésen kell alapulnia a bíróság döntésének.” Mert – mint szintén kimondták – „[a] jogi norma célra rendeltetését s jelentését tudatosan vagy egyébként figyelembe nem vevő mechanikus jogalkalmazás a jogot az elidegenedés és az abszurditás eszközévé teszi”, s ezért „semmilyen jogi tételezés nem értelmezhető annyira dogmatikusan és az alkotmánynak nem megfelelő módon, hogy ténylegesen [...] új igazságtalansághoz vezessen.”⁷⁶ Nem véletlenül mondta hát az egykor drámairóként és ellenállóként egyaránt tisztelt elnökük, hogy „a mondhatnám értelmetlen, bár csaknem kultusszal övezett m e c h a n i k u s j o g a l k a l m a z á s [...] kizárja a józan ész bármiféle kontrollját s a törvény értelmének, jelentésének, avagy körülményeinek, feltehető szándékának vagy a védendő végső értéknek a megfontolását. A jog emberi produktumát ezzel csaknem metafizikus magasságokba emeli.”⁷⁷

Természetszerűleg ára mindennek van. Nálunk az elévülés „alkotmányos büntetőjogiasítása” éppen denaturált egy ősidők óta fennállott intézményt, fetisizálva a jogi textust egy a jogtörténetben megszakíthatlan, a józan értelemmel egyező, a kérdéses jogintézményt egykor életre hívó inherens elvvel szemben, miközben az igazságosság fundamentális értékét másodrendűvé degradálta a jogbiztonság merő formalizmusával szemben, arcul csapva azokat a jogszerű várakozásokat, amelyek akkor, amikor a jogtiprás fél évszázada végre lezárult, maguktól értetődően fogalmazódtak meg. Azóta pedig szerte Európában ismét nyitott kérdéssé lett a dilemma, vajon miként értékelendő az alkotmányjogiasítás egyébként önmagában jogbiztonság-bomlasztó – politikát jogiasító, igazságot politizáló – hatásának a veszélye.⁷⁸

Eszmények és gyarlóságok

Kiben, miben bízhatunk, ha már a jogban, a személytelenített igazságosság megtestesülésében is ilyen gyarlóságokra lelünk? A bölcs bíróban? Vagy jobb, ha nemcsak tudjuk, de már evilági tudományvágunk kielégítésekor is eleve tisztázzuk, hogy emberi esendőségünkre csakis az Utolsó Ítélet tehet majd pontot?

A mai koráramlat a jog felpuhítását (*soft law*), bármiféle kellő érv meggyőző súlyú tekintélyként [*persuasive authority*] történő elfogadásának a lehetővé tételét sugallja.⁷⁹ De tudnunk kell, hogy minden ilyen útkeresésben egy többes lehetőség dilemmája rejlik, mert-hogy nincsen olyan eszköz, amely ne lenne s e m l e g e s – vagyis poli-funkcionálisan poli-valens, azaz tetszőleges használhatóságú s ettől függően pozitív vagy negatív értékű. Kontinentális röghöz kötöttségünk béklyójában például hagyományos szemléletünk szerint bármely, bíróságoknak biztosított többlet-jogosítvány eleve az önkény és kiszámíthatatlanság veszélyének a kárára kelti, míg az angol–amerikai térfél berendezkedésében korokon átívelő hosszú távú történelmi bölcsesség sugallja azt, hogy „a precedens-rendszer elsődlegesen éppen nem a bírói hatalom kiterjesztését, hanem kordába szorítását szolgálja.”⁸⁰

Az imént bemutatott körkép, mely esetleges gyarlóságai ellenére⁸¹ mégis határozottan nagy ívű, végső soron a mai középmezőnek jövőképében csúcsosodik ki. Zászlaján a *textual positivism* tágítása lobog, de mögötte már egy *New Constitutionalism* eszménye sejlik fel. Eszerint a nemzeti szuverenitás tűnékeny válásával immár globális méretekben zajlanak az „alkotmányos dialógusok”, amelyeknek mindenkor (de manipulálható erőfölénnyel, vagyis pénzügyi – lásd pl. *Open Society* – támogatással kifejtett s ilyen értelemben szabadon megvásárolható propagandával bármikor felülírható) eredménye ez az új jog. Mert bátor új globalizálódó világunk az elitek versengésével már kitermelte a nemzeti törvényhozások feje felett szabadon diskuráló bírói fórumok világméretű párbeszédét. Nem más tehát e program, mint egy mindent átható *juridificatio*: minden és bármely ügy, állítás, kezdeményezés bírói fórum elé vihetősége – a *societal evolution* ma eszményinek képzelt végpontjaként. Ironikus, persze, hogy ennek indokairól s alapjairól ma sem hallunk többet, mint a klasszikus politikai utazó mintegy száznyolcvan évvel ezelőtt szerzett benyomását arról, hogy „a politikai testületek önkényuralmával szemben valaha is feltalált gátak egyik leghatalmasabbja” éppen a bíróság volt.⁸²

A teoretikus számára egy ilyen körkép mégis jellemzően a pillanat hevületéről szól. Hiszen különféle törekvések gomolyognak, s az előrelépés természetes útjaként minden ilyen törekvés reaktív. Mert éppen arra, annak gyengéjére, annak kiküszöbölendő vonásaira reflektál, ami éppen fennáll vagy uralkodik – ez az, amire válaszol. Miként is szokott ez lezajlani? Ellen-irányt kezdeményeznek, ellen-fogalmasításba fognak.⁸³ Tudjuk, látjuk, hogy legújabb kori fejlődésünkben is, a XIX. század vége óta legkülönfélébb hangszerelésben és fogalmi környezetben ugyanazok az indulatok, elszánások, jobbító kezdeményezések vajúdnak, mint amikkel itt és most találkozhattunk. Az amerikai realizmustól, az európai szabadjogtól a többfedelű, mert a jogit társadalmi igazolással megerősítő többletigazolás megkövetelésén keresztül a változatos pragmatizmusokig, így a formalizmusok feloldásáig, a jogalkalmazásnak multifunkciós, multiszereplős, multifaktorális társadalmi megegyezéssé nyilvánításáig,⁸⁴ a jogi gondolkodás eszmetörténete lényegében változatlan maradt: mindig és mindenkor a nagyrészt már évezredekkel ezelőtt megfogalmazott zátonyok közti hajózás nehéz, emberpróbáló – és mindenkor a nap körülményei szerint megoldandó – szép feladatával való megbirkózás igazi nehézségét mutatja.

JEGYZETEK

- 1 Zdeněk Kühn *The Judiciary in Central and Eastern Europe Mechanical Jurisprudence in Transformation?* (Leiden & Boston: Martinus Nijhoff 2011) xxii + 311 o. [Law in Eastern Europe 61].
- 2 *Právník* 30 (1891), 582. o., hivatkozással J. Conrad in *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik* 3 statisztikájára. Id. Kühn, 14. o.
- 3 Sajó András ‘The Role of Lawyers in Social Change: Hungary’ *Case Western Reserve Journal of*

- International Law* 25 (1993), 139. o., a harmadik oszlop adata pedig – csakúgy, mint a következő táblázaté – Kovács Mária *The Politics of the Legal Profession in Interwar Hungary* (New York: Columbia University Press 1987), 23. o. Id. Kühn, 14–15. o.
- 4 Kühn, előbbire 15. o., utóbbira pedig 20. o. Andrzej Rzepliński *Die Justiz in der Volksrepublik Polen* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1996), 30. o. szerint a két háború közti 5171 bíróból 1110 (21,5%), 7980 ügyvédből pedig 4500 (56,4%) pusztult el így – alapvetően lengyelként, de az ügyvédség esetében alkalmasint zsidóként is.
- 5 Az 1881. évi LIX. tc. 4. §-a szerint „Az igazságszolgáltatás egyöntetűségének megóvása végett a vitás elvi kérdések a magy. kir. Curia polgári tanácsainak teljes ülésében döntetnek el [...]. A teljes ülés elvi megállapodásai az ügyek eldöntésénél irányadók.” ‘Döntvényjog: A döntvényjog alakulása kezdetektől 1949-ig’ in <<http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/jogforrasok/dontvenytarak/item/291-dontvenyjog/291-dontvenyjog?showall=1>>.
- 6 Jana Lachmund *Verfassungsgerichtsbarkeit in der Tschechoslowakei* 1920 bis 1939 [9. Münchner Bohemisten-Treffen (4. März 2005), Exposé 15] in <http://www.collegium-carolinum.de/fileadmin/Veranstaltungen/Veranstaltungen_Texte_Archiv/BT_Expos%C3%A9s_Archiv/BT2005/2005-04-Lachmund.pdf>.
- 7 Amin nem változtat az, hogy 1938. október 23-án egy cseh bíróság már elítélte a „barbarizmus” behatolását; lásd *Soudcovské listy* 19 (1938), 335.
- 8 Ladislav Lipscher *Die Juden im slowakischen Staat 1939–1945* (München: R. Oldenbourg Verlag 1979), id. Kühn, 18–19. o.
- 9 Nem magyar kiváltság volt ez: „really existing socialism” / „reálný socialismus” / „socializm realny” stb. elnevezéssel mindenütt ezt terjesztették el.
- 10 Jerzy Wróblewski *Zagadnienia teorii wykladni prawa ludowego* [A népi jog értelmezésméleti problémái] (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1959), 269. o. például normativista elődként hivatkozott a zsidóként elpusztult SZYMON RUNDSTEINRE, a nemzetközi jog fenomenológusjára. Vö. Leonard Górnicki ‘Narodowosocialistyczne prawo w poglądach Szymona Rundsteina’ [A nemzetiszocialista jog Szymon Rundstein műveiben] *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi* 33 (2011), 47–77. o. és <<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-c2a9e29a-962a-4ec8-9149-a89872efc521>>, valamint <<http://www.szetl.org.pl/en/person/45.szymon-rundstein/>>.
- 11 Viktor Knapp ‘Za vyšší theoretickou úroveň naší právní vědy’ [Jogtudományunk magasabb teoretikus igényességéért] *Právník* 95 (1956), 388. o.
- 12 Idézi René David & J. E. C. Brierley *Major Legal Systems in the World Today* An Introduction to the Comparative Study of Law, 3rd ed. (London: Stevens 1985), 200. o. Kühn, 25. o.
- 13 L. Hlavatý ‘Kolik je právníků v ČSR’ [A jogászok számáról a Csehszlovák Köztársaságban] *Právník* 86 (1947), 188–189. o. az első, O. Ulč *The Judge in a Communist State* A View from Within (Columbus: Ohio University Press 1972), 35. o. pedig a második adatra nézve, id. Kühn, 49–50. o.
- 14 Kulcsár Kálmán ‘Position of Lawyers and their Role in the Last Four Decades of Hungary’ *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29 (1987) 3–4, 308. o. és hasonlóképpen Ingo S. Markovits ‘Law or Order: Constitutionalism and Legality in Eastern Europe’ *Stanford Law Review* 34 (1981–1982), 540. o., id. Kühn, 50. o.
- 15 S. Schröder ‘Die Juristenausbildung in der DDR’ in *Recht im Sozialismus* Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944/45–1989), Band 2: *Justizpolitik* hrsg. G. Bender & U. Falk (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1999), 447. o., ill. A. Rzepliński ‘Principles and Practice of Socialist Justice in Poland’ in *Recht im Sozialismus* Analysen zur Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944/45–1989), Band 3: *Sozialistische Gesetzlichkeit* hrsg. G. Bender & U. Falk (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1999), 20–26. o.
- 16 *Судебная власть* [A bírói hatalom] red. И. Л. Петрухин (Москва: ТК Вевли – Проспект 2003) <<http://en.bookfi.org/book/719085>> & <<http://www.alleng.ru/d/jur/jur732.htm>>, 4. o., id. Kühn, 56. o. Kühn, 165. o. szerint még 2005-ben is az eljáró bírak 24,8%-a egykori kommunista párttag volt.
- 17 132/1982 *Sbirka zákonů*, id. Kühn, 32. o.
- 18 J. Štěpina ‘Význam a úkoly státní arbitraže’ [Az állami döntőbíráskodás jelentősége és célja] *Právník* 91 (1952), 439. és köv. o., id. Kühn, 37. o.
- 19 Lengyelországban 1988-ban 177 960 bírósági polgári jogi ügygel szemben 87 299 állami döntőbírói ügy állott. Rzepliński ‘Principles and Practice...’ [15. jegyzet], 8. o., id. Kühn, 38. o.
- 20 ODILON BARROT miniszterelnöknek a francia alkotmányozó nemzetgyűlés előtt 1849. január 29-én tartott beszédéből: „A törvényesség megöl minket!”; vö. <<http://www.sinistra.net/lib/bas/battag/ceki/cekihdizuf.html>>. Idézi Friedrich Engels ‘Einleitung [zu Karl Marx’ »Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850«]’ [1895] in Marx–Engels *Werke* 22 (Berlin: Dietz Verlag 1963), 509–527. o. & <http://www.mlwerke.de/me/me22/me22_509.htm>.
- 21 A példákhoz lásd Varga Csaba tollából ‘Lenin és a forradalmi jogalkotás’ *Állam- és Jogtudomány* XIII (1970) I, 45–57. o. és ‘A törvényhozó közbenső döntése és a hézagproblematika megoldása a francia jogfejlődés tükrében’ *Jogtudományi Közöny* XXV (1971) 5, 42–45. o.
- 22 Roberto Mangabeira Unger *Law in Modern Society* Towards a Criticism of Social Theory (New York & London: Free Press 1976), 203. o.

- 23 A tudományos igényesség mai gyakorlatát jellemzi, hogy LENINT nem a mű orosz, esetleg angol kiadásából, hanem idézetből idézi; a szabály mi-benlétét a logikailag szabály-fogalmat sem ismerő – vö. Varga Csaba 'Szabály és/vagy norma; avagy a jog fogalmiasíthatósága és logizálhatósága' in *Regula iuris Szabály és/vagy norma a jogelméletben* (A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2003. szeptember 26–27-én rendezett konferencia anyaga) szerk. Szabó Miklós (Miskolc: Bíbor Kiadó 2004), 23–30. o. [Prudentia Iuris 22] – angolszász jog mi-benlétének megfjlesztésre törekvő SCHAUERREL magyarázza; a joggyakorlatot az *easy/hard case* mérőben semmitmondó – vö. Varga Csaba *A jogi gondolkodás paradigmái* [1996/1998] 2. kiad. (Budapest: Szent István Társulat 2004) 504 o. & <<http://www.scribd.com/doc/46270636/varga-a-jogi-gondolkodas-paradigmái-2004>>, 5.1.2. pont –, mert csupán az aktuális gyakorlat rutinjába való ágyazottság/ágyazatlanság kettősségével jellemzi; a kötetlen bírói érvelést pártfogoló agítálása pedig kimerül annak állításában, hogy már az egykori amerikai alkotmányozó is – Alexander Hamilton 'The Federalist No. 78: The Judiciary Department' *Independent Journal* (14 June 1788) in <<http://www.constitution.org/fed/federa78.htm>>, akkori helyzetre vonatkozottságát pedig <http://en.wikipedia.org/wiki/Federalist_No._78> elemzi – a bírói ágat „a legkevésbé veszélyes ágnak” kiáltotta ki. Lásd Kühn, 74–76. és 81. o.
- 24 Hans Kelsen 'Wesen und Entwicklung der Staatsgerichtsbarkeit' in *Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer* 5 (1929), 30–88. o. Ezt mai, aktualizált angolszász pozícióból bírálja Stanley L. Paulson 'On Hans Kelsen's Role in the Formation of Austrian Constitution' in *The Reasonable as Rational? On Legal Argumentation and Justification*; Festschrift for Aulius Aarnio, ed. Werner Krawietz, Robert S. Summers, Ota Weinberger & G. H. von Wright (Berlin: Duncker & Humblot 2000), 385–395. és különösen 394–395. o.: "If, however, one takes constitutionalism further, understanding it to represent not just the requirement of legality but also a »constitutionalization« of fundamental values, with an eye to constitutional protection of fundamental rights, then it is hard to avoid the conclusion that KELSEN takes back in the name of moral skepticism some of what he has given us under the rubric of constitutional review." Ám ugyanígy vélekedett KELSEN brünni partnere is, merthogy szerinte az emberjogi klauzulák csupán közvetlenül alkalmazhatatlan „törvényhozási monológok”. František Weyr Československé ústavní právo [Csehszlovák államjog] (Praha: Melantrich 1937), 248. o. A kommunista Beér János – 'The Normative Character of the Constitution of the Hungarian People's Republic' *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2 (1960) 3–4, 228–229. o. – ezért bizony igencsak pontosan fogalmaz, amikor az alkotmányi elveket alkalmazásukban már „közvetlenül vagy közvetve jogfeletti – »természetjogi« vagy »erkölcsi« – kategóriákká avatattottaknak” mondja. Id. Kühn, 80., 99. és 101. o.
- 25 Pl. Michel Van de Kerchove & François Ost *Legal System between Order and Disorder* (Oxford & New York: Oxford University Press 1994), 97–98. o.
- 26 „Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat.” *D.* 50, 17, 1.
- 27 L. M. Friedman 'Courts over Time: A Survey of Theories and Research' in *Empirical Theories about Courts* ed. K. Boyum & L. Mather (New York: Longman 1983), 46. o. [»skeptical about rules and principles, less deferential to precedent, more concerned with a decision's social consequences«.]
- 28 Ronald Dworkin tollából *Taking Rights Seriously* (Cambridge: Harvard University Press 1999) 338. o., hasonlóképpen *Law's Empire* (Cambridge: Harvard University Press 1986), 313–314. o.: „A joguralom nemesebb eszmény, mint a jogi szöveguralom.” Id. Kühn, 83–84. o.
- 29 M. de S.-O.-l'E. Lasser tollából *Judicial Deliberations A Comparative Analysis of Judicial Transparency and Legitimacy* (Oxford: Oxford University Press 2004), illetőleg 'Judicial (Self-) Portraits: Judicial Discourse in the French Legal System' *Yale Law Journal* 104 (1994–1995), 1325–1410. o. & <http://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1516&context=fa_cpub>. Id. Kühn, 86–87. o.
- 30 Franz Wieacker *A History of Private Law in Europe with Particular Reference to Germany*, trans. Tony Weir (Oxford: Clarendon Press 1995), 430. o.
- 31 Az *Absterben des Staates* problematikájára lásd <http://en.wikipedia.org/wiki/Withering_away_of_the_state>, valamint Solomon F. Bloom 'The »Withering away« of the State' *Journal of the History of Ideas* 7 (1946) 1, 113–121. o. és Kenneth Surin 'Marxism and »The Withering away of the State«' *Social Text* 27 (1990), 37–54. o. Mosolyogtató angománianak tetszik, ahogyan egy terminus – ti. az „elhalás” – Moszkvában és az Egyesült Államokban született angol nyelvű fordításai fölött problémázik egy cseh szerző (Kühn, 89. és 90–94. o.), ám anélkül, hogy eredeti német kifejezését felidézne; a normakövetés általánossá válása utópiájában sem érzékelve egy valahai anyorkor [*aurea aetas*] – lásd <[http://faenasphere.com/en/content/golden-age-eternal-return-paradise#/>](http://faenasphere.com/en/content/golden-age-eternal-return-paradise#/)> – visszatérésének ősi emberi vágyát, a bírói funkció népi felolvadásában pedig a görögség klasszikus példaadását – lásd pl. Varga *A jogi gondolkodás...* [23. jegyzet], 2.1.1. pont – s egyúttal maga a jog örök utópiáját – lásd pl. Varga Csaba 'Illúziók a kodifikációs gondolat fejlődésében' *Jogtudományi Közöny XXXI* (1976) 8, 434–441. o. & in <<http://www.scribd.com>>

- com/doc/192582441/varga-politikum-logikum-jogban-1987> –, miközben a szovjet fejlődésben a VISINSZKIJI törvénypozitivistá fordulatot az ún. forradalmi törvényesség tapasztalata nélkül – lásd pl. Varga Csaba *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség* [1979] 2., utószóval bőv. és jav. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó 2002) 439 o. & <<http://www.scribd.com/doc/46271050/varga-a-kodifikacio-2000>>, VIII. fej. 2. pont, SIK ENDRE tanúskodása pedig 237. o. 39. jegyzet – próbálja megérteni.
- 32 Viktor Knapp *Význam Stalinových státí »Ekonómické problémy socialismu v SSSR« pro právní vědu* [A sztálini »A szovjet-szocializmus gazdasági problémái« jelentősége a jogtudomány számára] (Praha: Orbis 1953), 6. o., id. Kühn, 95. o.
- 33 6., 7. és 10. §§. Lásd Richard J. Terrill *World Criminal Justice Systems A Comparative Survey* (London: Routledge 2012), 394–395. o. és Ivo Lapenna *Soviet Penal Policy A Background Book* (London: The Bodley Head 1968) in <<http://www.ivolapenna.org/verkoj/books/soviet.pdf>>.
- 34 1. §: „Гражданские права охраняются законом, за исключением тех случаев, когда они осуществляются в противоречии с их социально-хозяйственным назначением.” Т. Е. Новицкая [Т. Е. Novickája] Гражданский кодекс РСФСР 1922 года [Az OSzFSzR 1922. évi polgári törvénykönyve] История создания, Общая характеристика, Текст, Приложение (Москва [Moszkva]: Зерцало 2002), 113. o.
- 35 *Dziennik Ustaw* (1950) 34, 311.
- 36 Előbbire nézve lásd Rzepliński ‘Principles and Practice...’ [15. jegyzet], 19–20. o., utóbbira pedig *Šbirka rozhodnutí* (1949), No. 238 (Pardubice bírósága 1949. október 7-i bírósági döntése), id. Kühn, 97. és 99–100. o.
- 37 Pontosán ezt elemzi Varga Csaba ‘Elméleti jogtudomány a világváltság ölelésében’ *Valóság* LVI (2013) 11, 1–12. o. De ilyen volt már eleve H. L. A. HART jogelmélete, mely az angolszász és a kontinentális jogfelfogás különbségét nem is érzékelve egy a jogról való kijelentésekre redukált hibrid teóriát hozott létre – lásd Varga ‘A Hart-jelenség’ [54. jegyzet] –; ilyen a mai orosz–ukrán elméleti-jogi gyökéret-rekonstrukció, melynek során a mai tudomány-dívatot követve amerikai forrásból (a német filozófiában gyökerező KELSEN amerikai fordításaiból és félreértéséből) kísérli meg kinyomozni és újraépíteni saját germán gyökereit – lásd ‘Профессор Чаба Варга: »Без теоретических и в особенности философских оснований право не будет иметь практически никакой опоры, повиснув на волоске« [interview by Евгений Тихонравов] in *Право.Ru* Актуальные темы → Теория права (1 августа 2011, 22:18) <<http://krasn.pravo.ru/review/view/31331/>> & <<http://yin.rosifa.org/review/view/31331/>> –; és természetesen ilyen volt a magyarországi poszthartianus elméletépítés kísérlete is.
- 38 Ennek éppen nem mond ellent Varga Csaba ‘Mi kell a joghoz?’ *Valóság* XXXII (1989) 3, 1–17. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/46271281/varga-jogallami-atmenetunk-1998>>, amikor – 1989 augusztusában, ezerfős jogfilozófiai világkongresszus felkért plenáris előadójaként – kifejezetten tagadja bármi kifejlett jog jelenlétét a szovjet típusú rezsimekben; merthogy ezt elvégzett funkcionális elemzés következtetéseként teszi.
- 39 Normatív ugyanis *Sonderordnung* jön létre akár a joggal visszaélésnek, akár a társadalomra veszélyesség hiányának megállapítása esetén, merthogy a bíró kívül kerül egy minuciózusan szabályozott kódex részrendelkezései körén. Vö. Varga Csaba ‘A jog mint társadalmi kérdés?’ *Valóság* XXVIII (1985) 2, 8–19. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/192582441/varga-politikum-logikum-jogban-1987>>.
- 40 Az oldás/kötés egyidejű lehet jogalkotás/jogalkalmazás bármely helyzetében egyaránt, logikailag pedig szabadon választható igen/nem, azaz kiterjesztő/szűkítő alternatívákat kínál és nyújt is bármely értelmezési helyzetben. Vö. Varga Csaba ‘A bírói döntéshozatal »fekete doboz« és a joguralom – az európai egységesség és a globalizáció távlatában’ *Magyar Filozófiai Szemle* 53 (2009) 1–2, 96–117. o., háttérként pedig David Dyzenhaus *Legality and Legitimacy* Carl Schmitt, Hans Kelsen, and Hermann Heller in Weimar (Oxford: Clarendon Press 1997).
- 41 Ronald Dworkin ‘The Model of Rules’ *University of Chicago Law Review* 35 (1967), 14–46. o. & <<http://www.umiacs.umd.edu/~horty/courses/readings/dworkin-1967-model-of-rules.pdf>>, továbbá 28. jegyzet.
- 42 A lengyel legfelsőbb bíróság BOLESŁAW BIERUTTA 1950. december 9-i büntetőjogi ítéletében [*Zbiór orzeczeń sądu najwższego Orzeczenia izby karnej* (1950), 7. és köv.], továbbá MARXIA, ENGELSRE és SZTÁLINRA hivatkozott [Wróblewski *Zagadnienia...* (10. jegyzet), 375. o.], ANTONÍN ZÁPOTOCKÝRA pedig egy prágai bíróság 1960. november 9-i ítéletében [*Šbirka rozhodnutí* (1961), No. 22]. E gyakorlatot már a kortársi irodalom is bírálta – paradoxikus módon nem ténye okán, hanem mert merő ürügyként történt. J. Kokeš ‘Za lepší rozhodování našich soudů’ [Bíróságaink jobb döntéshozataláért] *Socialistická zákonnost* I (1953) 1, 12. o. Id. Kühn, 105–106. o.
- 43 Lásd Varga Csaba ‘Az angol–amerikai és a kontinentális-francia jogi hagyományok találkozásának peremvidékén: Kanadai fejlemények és tapasztalatok’ *Jogtudományi Közöny* LVIII (2002) 7–8, 309–322. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/46271951/varga-jogfilozofia-az-ezredfordulon-2004>>.
- 44 S. A. Golunskii & M. S. Strogovich *The Theory*

- of the State and Law [C. A. Голунский & M. C. Строгович Теория государства и права (Moskva: Институт государства и права Академии Наук СССР 1940)] in *Soviet Legal Philosophy* ed. J. N. Hazard, trans. H. W. Babb (Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1951), 379. o., valamint egy 1950. november 21-i lengyel – *Państwo i Prawo* (1951) 5 – és 1950. február 13-i olomouci, illetőleg 1951. július 11-i ostravai – *Sbirka rozhodnutí* (1950), No. 187, ill. (1952), No. 10 – döntés, id. Kühn, 107–108. és 112–114. o.
- 45 Pl. Marie Anne Frison-Roche 'Le bon juge Paul Magnaud' in *De code en code Mélanges en l'honneur du doyen Georges Wiederkehr* (Paris: Dalloz 2009), 335–342. o. és Mohamed Sadoun *Paul Magnaud, le «bon juge»* (Paris: Riveneuve Éditions 2011) 153. o.; klasszikusként pedig Jules Cauvière *Le «bon juge» Étude de mœurs contemporaines* (Paris: Lethielleux 1907) 25 o. & <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k76056g/fl.image.swf>>.
- 46 Pl. Robert H. Bork *Slouching towards Gomorrah* Modern Liberalism and American Decline (New York: Regan Books/HarperCollins) xiv + 382 o.
- 47 Francis Fukuyama *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press 1992) xxiii + 418 o.
- 48 Marx & Engels A német ideológia [Die deutsche Ideologie] (Budapest: Szikra 1952) xiv + 202 o.
- 49 E nézőpontból pusztán valamiféle alkalmi reakálás, és nem a szerzőtől látott váltás, ha a csehszlovák legfelsőbb bíróság 1987. április 28-i büntető ítélete – *Sbirka rozhodnutí* (1988), No. 7 – kimondja: a szocialista együttélés normái erkölcsi természetűek, amik jogi kötelmet csak jogba transzformáltatásuk esetén eredeztethetnek. Kühn, 109. o.
- 50 Idézi John N. Hazard *Communists and their Law* A Search for the Common Core of the Legal Systems of the Marxist Socialist States (Chicago: The University of Chicago Press 1969), 86–87. o., hasonlóképpen *Państwo i Prawo* (1955), 290. o., id. Kühn, 117. o.
- 51 Jirí Boguszak 'Právní zároky socialistické zákonnosti v Československé republice' [A szocialista törvényesség jogi garanciái a Csehszlovák Köztársaságban] *Právník* 98 (1959), 113. és köv., id. 116. o. Id. Kühn, 119. o.
- 52 „A Csehszlovákia Kommunista Pártja által követett politika s a mindebben rejlő vezető szerep minden osztályszellemű értelmezésnek és alkalmazásnak az előfeltétele és garanciája.” – foglalt állást a 'Směrnice pléna Nejvyššího soudu Československé socialistické republiky k hlavním ideologickým problémům v rozhodovací činnosti soudů a státních notářství' [A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Bírósága teljes ülési direktívája a bírósági és közjegyzői döntéshozatalban rejlő fontosabb ideológiai problémákról] *Sbirka rozhodnutí* (1974), 441–458. o., id. 456. o. Idézi Kühn, 123. o.
- 53 THOMAS SZÁSZ és MICHEL FOUCAULT elemzésével lásd Varga *A jogi gondolkodás...* [23. jegyzet], 5.1.2. pont.
- 54 Vö. pl. Varga Csaba tollából 'A szocializmus marxizmusának jogelmélete: Hazai körkép nemzetközi kitekintésben' in uő. *Jogfilozófia az ezredfordulón* Minták, kényszerek – múltban, jelenben (Budapest: Szent István Társulat 2004), 251–302. o. [Jogfilozófiák] és – a „szabad világ” önkéntes önbeszűkülésére kontrasztpéldaként – 'A Hart-jelenség' in *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban* szerk. Cs. Kiss Lajos (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2013), 899–912. o. [Bibliotheca Iuridica: publicationes Cathedrarum 58].
- 55 E dialógusban magam mindvégig és mindenhol – kezdve az *Archives de Philosophie du Droit* XII (Paris: Sirey 1967): »Marx et le droit moderne« kötetét, melynek kezdeményezésében (habár még pályakezdőként) már magam is résztvettem – a megértés vágyát tapasztaltam; ám hozzá kell még tennünk: egy atomháború nem feltétlenül irreálisztikus nyugati félelme lengte át akkoriban a teret (amit 1978-ban történetesen Aarhusban egyszerűen a lakosság világvége-hangulataként érzékelhettem). Kühn, 133. o. Kulcsár Kálmán *A jogszociológia problémái* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1960) 276 o. revelálón, de monografikus mélységben kimunkált felvetése nyomán pl. Varga Csaba 'A jogtudományi fogalomképzés pozitívizitikus és szociologisztikus aspektusának néhány kérdése' [1969] in uő. *Útkeresés Kísérletek – kéziratban* (Budapest: Szent István Társulat 2001) 167 o. [Jogfilozófiák] & <<http://drcsabavarga.wordpress.com/2012/12/26/varga-csaba-utkereses-kiserletek-keziratban-2001/>>, 73–88. o. A moszkvai irányadók utóbb V. P. KAZIMIRCSUK és Sz. V. BOBOTOV lettek. Valójában a szociológiában is rendkívül tájékozott Szabó Imrénének tanítványaitól nem osztott saját nézete volt az, amely féltette a szociologizmustól az ő törvényesség-idolját; műve – *A szocialista jog* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963) 454 o. – azonban tankönyv nem lett, bár szerzője mindent elkövetett ezért. SZABÓ IMRE arcképéhez lásd még 'Egy jogtudós útkeresése: Kulcsár Kálmán emlékezése Egerről, katonai ügyész pályakezdeséről, az akadémiai jogtudomány-művelésben révbe érkezéséről', Varga Csaba interjúja in *Jogelméleti Szemle* (2013) 3, 167–204. o. in <http://jesz.ajk.elte.hu/2013_3.pdf>.
- 57 Kühn, 134. o. A lengyel gyakorlathoz lásd Witold Wołodkiewicz 'Łacińskie paremie prawne w orzecznictwie sądów polskich' in *Łacińskie paremie w europejskiej kulturze prawnej i orzecznictwie sądów polskich* ed. W. Wołodkiewicz & J. Krzynowka (Warszawa: Liber 2001), 7–30. o., Rafał Mańko 'The Culture of Private Law in Central Europe after Enlargement: A Polish Perspective' *European Law Journal* 11

- (2005) 5, 527–548. o. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2181072>, IV/B. pont és Ksenia Galuskina & Joanna Sycz ‘Latin Maxims and Phrases in the Polish, English and French Legal Systems: The Comparative Study’ *Versita Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* 34 (2013), No. 47, 9–26. o., a magyar gyakorlathoz pedig Peschka Vilmos *Jogforrás és jogalkotás* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1965) 497 o.
- 58 Kühn, 137. o. Varga Csaba tollából ‘A preambulum problémája és a jogalkotási gyakorlat’ *Állam- és Jogtudomány* XIII (1970) 2, 249–307. o. <<http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/vcs.pdf>> és ‘A törvényhozás és felelős tudatossága’ *Állam- és Jogtudomány* XX (1977) 1, 68–99. o.; mindkettő az *Acta Juridica* ill. a *Rechtstheorie* folyóirataiban, továbbá egymást követően – ráadásul cseh tudománypolitikai kezdeményezéséből – mindkettő még 1978-ban a *Státní Správa* (Bulletin Ústavu Státní Správy v Praze) hasábjain is megjelent. Mindebből legalábbis Magyarországon valóságos hatásvyakorlás lett, merthogy az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Főosztálya mindkét írást mint nekik szóló szakvéleményt utólag átvette, meghivatással megvitattatta, majd olyan előterjesztéssel élt, hogy mind a szocialista törvényhozás, mind a szocialista jogalkalmazás igényli az azok technikalitásából adódó lehetőségeket.
- 59 A pontatlanságok végtelenül tobzódnak: statikus jogértelmezésről ír a mű, de nem ismeri ennek Szabó Imrétől a klasszikus kontinentális európai eszmére alapozott alapvetését – *A jogszabályok értelmezése* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1960) 618 o. –, noha az német és román nyelven is megjelent; *référé législatívnak* és párhatalmi diktumnak mondja a szovjet alkotmány (1936), 49. § (b) bekezdése és a csehszlovák alkotmány (1948), 65 § szerinti parlamenti elnökségi jogosítványt, holott az egyszerűen jogalkotói értelmezés, és nem a klasszikusan *sabotage judiciaire* kivédésére intézményesített JUSZTINIÁNUSZI vagy francia forradalmi értelmezési tilalom. Utóbbira lásd Varga Csaba ‘A törvényhozó közbeni döntése és a hézagproblematika megoldása a francia jogfejlődés tükrében’ *Jogtudományi Közöny* XXV (1971) 5, 42–45. o. Arról sem szól, hogy pontosan a jogalkalmazási politika tudományosan standardizáló depolitizálása végett Samu Mihály ‘Politika – Jogpolitika – Jog’ *Jogtudományi Közöny* 29 (1974) 8, 401–409. o. írása elismert iskolát indított, mely magyar igazságügy-minisztériumi bábáskodással hamarosan német és orosz nyelvű kiadványaiban is megjelent.
- 60 Vö. Varga Csaba *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben) (Budapest: Szent István Társulat 2009) 282 o. [Az uniós tagság következmé-
nyei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra] & [Jogfilozófiák] & <<http://www.scribd.com/doc/85037925/varga-csaba-jogrendszerek-europai-egyesulesben-2009>>, VII. fejt.
- 61 Amúgy ugyanaz a szövegpozitívizmus egyfelől Magyarországon és Szlovákiában a zsidóüldözések idején közigazgatási bírósági védelmet eredményezett (Kühn, 149. o.), a jogállam visszatérésének budapesti alkotmánybíráskodásában viszont, másfelől, a korabeli hatályos jog is semmibevevő kommunista politikai gyilkosoknak és embereket gyógyíthatatlanul roncsá verő szörnyetegeknek biztosított menlevelet.
- 62 Kühn, 139–141. o. Egyértelmű a nyugat-európai monopolkapitalizmus-hatás jellemzésében Kulcsár *A jogszociológia problémái* [54. jegyzet], Eörsi Gyula *Összehasonlító polgári jog Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1975) 632 o. és Varga Csaba *A kodifikáció...* [31. jegyzet]. Az idézet pedig: Roberto Mangabeira Unger *Law in Modern Society Towards a Criticism of Social Theory* (New York: The Free Press 1976), 192. és 200. o.
- 63 Az angol, az ausztrál és részben az amerikai jogirodalomban ez közel másfél évszázada a precedensrendszer kibontakozásától kezdve örökzöld téma, amelynek minden megválaszolása eddig ideologikus volt: a bíró úgymond deklarálja, nem konstituálja a jogot.
- 64 Magyarországon ennek veszélyére elsőként POKOL BÉLA hívta fel a figyelmet.
- 65 Kühn, 152. és 141. o. Siniša Rodin ‘Discourse and Authority in European and Post-communist Legal Culture’ *Croatian Yearbook of European Law and Policy* 1 (2005) & <<http://www.cyelp.com/index.php/cyelp/article/view/1/1>>, 1–16. o., 7–8. o.
- 66 Ilyesmí tünik ki legalábbis a pl. Lothrop Stoddard *The Revolt against Civilization The Menace of the Under Man* (New York: Charles Scribner’s Sons 1922) 274 o. és Cora B. S. Hodson *Human Sterilization To-day A Survey of the Present Position* (London: Watts & Co. [1934]) vii + 55 o. [Forum Series 19] közti hatalmas ívből.
- 67 Emil Lengyel *The New Deal in Europe* (New York & London: Funk & Wagnalls Company 1934) vi + 312 o. például közösítő szemlélettel az olasz, a német, a szovjet, a svéd és az amerikai kísérletet veszi górcső alá.
- 68 Ezekre mondhatta G. M. Danilenko & W. Burnham *Law and Legal System of the Russian Federation* 2nd ed. (Huntington, N.Y.: Columbia University Parker School of Foreign and Comparative Law Juris Publishing 2000), 3. o., hogy „idő-vetemedett” volt, mert – mint a gondolatot S. Berglund, F. H. Aarebrot, H. Vogt & G. Karasimeonov *Challenges to Democracy Eastern Europe Ten Years after the Collapse of Communism* (Cheltenham & Northampton: Edward Elgar Publishing 2001), 52. o. folytatja jellegzetes etno-centrizmussal, mely

- csakis magát pozicionálja *tertium comparationis* gyanánt az egyetemes történelmi fejlődés fősodraként – az addigra már poszt-modernné lett Nyugaton éppen felhagyott eszköztár lett Kelet modernitásának az eszköze.
- 69 Vö. pl. Varga Csaba 'Célok és eszközök a jogban' in Varga *A jogi gondolkodás...* [23. jegyzet], 467–479. o.
- 70 Mark J. Osiel 'Dialogue with Dictators: Judicial Resistance in Argentina and Brazil' *Law & Social Inquiry* 20 (1995) 2, 481–560. o., különösen 488. o. Vivian Grosswald Curran 'Fear of Formalism: Indictions from the Fascist Period in France and Germany of Judicial Methodology's Impact on Substantive Law' *Cornell International Law Journal* 35 (2002) {& <<http://www.highbeam.com/doc/1G1-87710964.html>>}, 101. és köv. o., különösen 173. o. gyakorlati példája szerint a zsidók jogfosztása a németeknél például klauzülákra hivatkozással, a franciáknál pedig közvetlen rendelkezéssel történt. Kühn, 146. o.
- 71 Jerzy Wróblewski *The Judicial Application of Law* ed. Zenon Bankowski & Neil MacCormick (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1992), 300. o. és Frederick Schauer 'Constitutional Positivism' *Connecticut Law Review* 25 (1993), 797–828. o. & <http://www.law.virginia.edu/pdf/faculty/hein/schauer/25conn_1_rev797_1993.pdf>, id. 827. o.
- 72 A cseh bírák 33,2%-a hagyta el a pályát 1990–1993 között, aminek eredményeként 2000-ben a működő ítélkezők 60%-ának nem volt még egy évtizednyi gyakorlata sem; Magyarországon ez utóbbiak aránya 70% volt. Kühn, 165. és 169–174. o. Pedig ítélkezési „tudományuk az életről szól, így ismerniük kellene az életet” – írja Eliška Wagnerová 'The Position of Judges in the Czech Republic' in *Systems of Justice in Transition* Central European Experiences since 1989, ed. Jiri Příbáň, P. Roberts & J. Young (Dartmouth: Ashgate 2003), 178. o., a „formalitásoknak túlzott jelentőséget kölcsönző, a kiválóság s a kemény munka hagyományát ellenben nélkülöző bürokratikus bírósági kultúra” pedig A. A. S. Zuckerman 'Justice in Crisis: Comparative Dimensions of Civil Procedure' in *Civil Justice in Crisis* Comparative Perspectives of Civil Procedure (Oxford: Oxford University Press 1999), 24. o. panasza.
- 73 Fleck Zoltán 'Judicial Independence and its Environment in Hungary' in *Systems of Justice in Transition*, 129. o., valamint in *Soudcokracie v ČR* Fikce nebo realita? [Fikció vagy valóság-e a bíróuralom a Cseh Köztársaságban?] ed. M. Loužek 81 Kühn, 191–192. o. N. M. KROPACSEV büntetőjogász, a Szentpétervári Állami Egyetem ez idő szerinti rektora 2014 decemberének közepén személyesen mesélt nekem arról, hogy miként ösztönzött az 1990-es évek közepén először városa, majd az egész térség bírósági döntéseinek egy erre indított helyi folyóiratban történő közzétételére, majd miként sugárzott szét e gyakorlat, és főként, hogy az eleinte még megmosolyogtatónak tartott fontoskodásból miként kezdte el a döntések nyilvánossága egyszerre betölteni egységést és újító funkcióját.
- 75 VLADIMÍR MEČIAR miniszterelnök szavait idézi Hermann Schwartz *The Struggle for Constitutional Justice in Post-communist Europe* (Chicago: The University of Chicago Press 2000), 201. o., id. Kühn, 175. o.
- 76 Jiří Boguszak, Jiří Čapek & Aleš Gerloch *Teorie práva* [Jogelmélet] 2. kiad. (Praha: ASPI Publishing 2004), X. fej., 182–187. o. egyfelől és Pl. ÚS 21/96 in ÚS 7 (1997), 87 másfelől, ill. Pl. ÚS 33/97 in ÚS 9 (1997), 399 és IV. ÚS 215/94 in ÚS 3 (1995), 227, id. Kühn, 200–202. o.
- 77 Václav Havel, 2002. március 14-i meghallgatásán a parlamenti szenátus előtt; Kühn, 227. o.
- 78 Pl. Josef Isensee 'Bundesverfassungsgericht – quo vadis?' *Juristenzeitung* 51 (1996) 22, 1085–1093. o. & <<http://www.jstor.org/discover/10.2307/20823704?sid=21105885910603&uid=2&uid=3738936&uid=2129&uid=70&uid=4>>, id. 1085. o.
- 79 M. W. Hesselink *The New European Legal Culture* (Deventer: Kluwer Law International 2001), 58. és köv. o., ill. Patrick H. Glenn 'Persuasive Authority' *McGill Law Journal* 32 (1987), 261–299. o.
- 80 Lásd Varga Csaba 'A »Jogforrás és jogalkotás« problematikájához' *Jogtudományi Közöny* XXIV (1970) 9, 502–509. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/179212959/varga-csaba-jogelmeletek-jogkulturak-1994-pdf>>; az idézet: J. P. Dawson *The Oracles of Law* (Ann Arbor: The University of Michigan School of Law 1968), 414. o. Csupán ebben az értelemben igaz, hogy „ahol a törvény betűje nem kínál biztos megoldást, előreláthatatlanul tisztá önkény ütheti fel fejét”. Kühn, 210. o. Hiszen a bírói stílus összehasonlító vizsgálata már kimutatta, hogy sokkal gyakoribb a nováció ott, ahol felelőtlenül rejtőzhet a formalizmusokon túl már hiányzó igazolási kénszer mögé, mint ott, ahol mindenkül színt kell vállalnia. S ennek mintaesete éppen nem más, mint maga a francia jog, mely még az eset tényleírását is eleve a törvényi tényállás megfogalmazásában adja, valóban nemcsak elidegenítő, de egyenesen gépszerűnek tetsző formalizmussal. Lásd Bernard Rudden 'Courts and Codes in England, France and Soviet Russia' [1974] in *Comparative Legal Cultures* ed. Csaba Varga (Aldershot & New York: Dartmouth & The New York University Press 1992), 375–393. o.
- Korábban említett visszasságokon túl immár megmosolyogtató angломánia, ha egy kontinentális szerző a MARXIZMUST nem önmagában, hanem ebben történetesen *outsider* politikai ellenlábba (KELSEN), másban specializált jogtörténész (REINMAN) vagy egykori ifjonti, de jelentéktelen rajongó (COLLINS) szavaival jellemzi, avagy a fran-

- cia XIX. század eleji exegézis leírása végett egy ismeretterjesztő amerikaihoz (DAWSON) fordul; Kühn, 24. és 127. o.
- 82 Gunter Teubner 'Juridification: Concepts, Aspects, Limits, Solutions' in *Juridification of Social Sphere A Comparative Analysis in the Areas of Labor, Corporate, Antitrust and Social Welfare Law* (Berlin & New York: Walter de Gruyter 1987), 3–48. és különösen 27. o., ill. Alexis de Tocqueville *Democracy in America* [1835] I (New York: Vintage Books 1945), 107. o., id. Kühn, 296. o.
- 83 „A terminusok [...] maguk a problémák s a lehetőségek. Merthogy az olyasmik, mint »hatalom«, »igazságosság«, »egyenlőség« vagy »zsarnokság«, pontos válasz nélküli gondolati rejtvények csupán. Bármelyiknek a fogalmiasítása rögvést önnön újragondolását, pontosítását, kiterjesztését vagy ellen-fogalmiasítását előfeltételezi, amikor is majd arra fog fény derülni, hogy ilyen vagy olyan értelemben inadekvát volt. Az ezzel szemben született fogalmak persze ismét újragondolások, pontosítások és ellen-fogalmak egész láncolatát hívják
- életre. És bármely ilyen politikai kulcsszó meghatározhatatlanságát még csak tovább fokozza, hogy fogalmiasításuk más kulcsszavak használatát feltételezi, amiknek, mint gondolati rejtvényeknek, maguknak sincsenek kielégítő meghatározásai.” Joan Cocks *On Sovereignty and Other Political Delusions* (London & New York: Bloomsbury 2014), 11. o. Vö. még William E. Connolly *The Terms of Political Discourse* (Lexington, Mass.: Heath [1974]) 216 o.
- 84 Vö. pl. Varga Csaba tollából 'A bírói tevékenység és logikája: ellentmondás az eszmények, a valóság s a távlatok között' *Állam- és Jogtudomány* XXV (1982) 3, 464–485. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/192582441/varga-politikum-logikum-jogban-1987>> és 'Az angol-amerikai és a kontinentális-francia jogi hagyományok találkozásának peremvidékén: Kanadai fejlemények és tapasztalatok' *Jogtudományi Közlemény* LVII (2002) 7–8, 309–322. o. & in <<http://www.scribd.com/doc/46271951/varga-jogfilozofia-az-ezredfordulon-2004>>.

